

Geçmişten Geleceğe İnsan, Çevre ve Anadolu

ÇEVRE SORUNLARI VE İNSAN HAKLARI

Füsun ÇATALTAŞ

S. B. F. Uluslararası İlişkiler
Bölümü Mezunu

İnsanoğlu, binlerce yıl öncesinden başlayarak, doğaya egemen olma savaşımını sürdürür ve buna koşturarak gerekli teknolojiyi üretirken, bir gün doğanın bir başka biçimde ancak öncekinden çok daha güçlü olarak kendisine egemen olacağından habersizdi kuşkusuz. Günümüzde doğa, bu binlerce yıllık aşırı kullanımı bir dizi çevre sorunu yaratarak ve bu anlamda insanların yaşam hakkını büyük ölçüde engelleyerek ödünlendirmektedir.

Çevresel sorunlar, gelişmiş ülkeler açısından olduğu kadar az gelişmiş ülkeler yönünden de giderek önem kazanmıştır. Öte yandan İnsan Hakları konusunun tartışmalarına neden olduğu son yıllarda, çevre sağlığı sorunu da bu konuya

ilgi ve önem kazandırmış ve sağlıklı bir çevrede yaşamının her şeyden önce "insanın salt insan olmasından doğan bir hak" olduğu vurgulanmıştır.

Çevre Sağlığı, çağdaş bir ilgi ve etkinlik alanı değildir. Eski uygarlıkların hemen tümünde çevre sağlığını korumaya yönelik çalışmalara rastlıyoruz. Eti, Sümer, Hint, Mısır, Yunan, Roma toplumlarında içme ve kullanma suyu için özel tesislerin, su bentlerinin varlığını arkeoloji buluntuları kanıtlamaktadır. İ. S. İ. yüzyılda Romalı ozan Seneca'nın, "Roma'nın ağır havasından, yakılınca içlerinde bulunan buhar ve sisi dışarı veren dumanlı bacaların kötü kokusundan kurtulur kurtulmaz halimde bir değişiklik duydum"

sözlerinden de anlaşılabilirliği gibi çevre kirliliği, geçmişte çok eskilere dayanan bir sorundur.

18. - 19. yüzyıllar İngiltere'sinde, Birinci Sanayi Devrimine koşut olarak kentleşmenin hız kazandığı dönemde, kamuoyunda oluşan tepkiye bağlı bir atılım söz konusu olmuş ve çevrenin temizliği bir ölçüde olsun sağlanabilmiştir. 19. yüzyılın sonundan başlayan, çevre sorunlarının çözümüne yönelik etkinlikler, Çevre Hijyeni deyiminin yanı sıra Çevre Sanitasyonu olarak da adlandırılmıştır. Olumsuz çevre koşullarının mühendislik yoluyla düzeltilmesi etkinliği, Sanitasyon Mühendisliği adı altında özel bir mühendislik alanının doğmasına da yol açmıştır. 1950'den bu yana, daha kapsayıcı olması nedeniyle Çevre Sağlığı deyimini önceliklere yeğlenmiştir. 1970'lerde, doğal yaşamın korunması ve çevre sağlığı sorunlarına yeni bir anlayış getiren "Ekoloji" yaklaşımı, uygulamada henüz sınırlı kalmakla birlikte, uzun dönem için çevre sağlığının ilgilendiği konuların ötesindeki konulara da eğilerek daha sistemli ve kapsamlı bir disiplinin katkılarını sağlamıştır.

Çevre sağlığına yönelik tehditlerin başında hava, su ve toprak kirlenmesi gelmektedir. Ülkemizde hava kirliliği sorunu öteki kirlilik türleri arasında ilk sırayı alarak özellikle son yıllarda çok ileri boyutlara ulaşmıştır. Bu sorun, öteki ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de nüfus artışı, kentleşme ve sanayileşme ile yakından ilişkilidir. Ülkedeki nüfus artışı yılda ortalama yüzde 2-7 arasında değişmektedir. Öte yandan sanayi bölgelerinin seçiminin rasyonel olmaması, belirli bölgelerin aşırı bir sanayileşme içinde bulunması gibi etkenler de hava kirliliğini artırıcı etkide bulunmaktadır. Örneğin, Türkiye'de sanayinin yarısından çoğu İstanbul ve çevresinde yerleşmiştir.

Hava kirliliği genel olarak sanayi bölgeleri ve hızlı nüfus artışı gösteren tüm büyük kentler için sorun oluşturmakla birlikte, bunlar arasında Ankara bilindiği gibi ilk sırayı almaktadır. Kış aylarında Ankara üzerindeki hava kirliliği oranı Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından saptanan dayanabilirlik sınırının elli katıdır.

Ülkemizde çevre sağlığını tehdit eden kirlilik türleri arasında ikinci sırayı su kirliliği almaktadır. Üç yanı denizlerle çevrili Anadolu, su kirlenmesinden etkilendiği gibi Akdeniz'in kirlenmesine de bir ölçüde katkıda bulunmaktadır.

Türkiye'de su kirlenmesinin en yoğun olduğu bölgeler Haliç, İzmit Körfezi ve bir ölçüde de Ege ve Akdeniz'in bazı kesimleridir. Örneğin Haliç'te, çevrede kurulan üretim birimlerinin yanı sıra sürekli toprak aşınımı, hızlı nüfus artışı, yapı

artıkları ve kanalizasyonların açılması kirlenmeyi çok artırmaktadır. Haliç'in kirliliğini Karadeniz'den gelen ve üstten geçen akıntı ile Akdeniz'den gelen ve alttan giden akıntı gibi doğal olaylar da temizleyememektedir. İzmit Körfezi ve çevresi ise sanayileşmenin en yoğun olduğu bölgelerimizden biridir. Burası yaklaşık 150 sanayi kuruluşunu barındırmakta, bunlar deniz canlılarının varlığını büyük ölçüde tehlikeye sokacak biçimde çevreyi kirletmektedirler.

Toprak kirlenmesi, çevre kirliliği sorunları arasında genel olarak en az önem verilenidir. Oysa toprak, yerine konmayan, üretilmesi olanaksız doğal kaynakların başında gelmektedir. Türkiye'de her yıl yaklaşık 450 milyon ton toprağın aşınım yoluyla yitirildiği düşünülmektedir. Tarımda iyi bir ürün alabilmek için derinliği en az 80 cm. olan bir toprak örtüsü gerekmektedir ki bunun oluşması için de 2000-3000 yıllık bir süre söz konusudur.

Çevre sorunlarını doğuran etkenlerin ve çevre sağlığına yönelen tehditlerin önemli boyutlara ulaşması nedeniyle günümüzde çok sayıda uluslararası kuruluş oluşturulmuş ya da varolan kuruluşlar etkinlik alanları içine bu konuları da almışlardır. Bunların arasında en önde gelenleri olarak Birleşmiş Milletler'e bağlı Dünya Sağlık Örgütü, Dünya Bankası, NATO, OECD, Avrupa Konseyi, Avrupa Ekonomik Topluluğu sayılabilir. Ülkemizde ise, çevre sağlığıyla genellikle de çevre sorunlarıyla ilgili olarak çeşitli bakanlıklar ve bunlara bağlı genel müdürlükler (Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Su Ürünleri Genel Müdürlüğü vb.), yerel yönetimler, TÜBİTAK, ODTÜ Çevre Mühendisliği ve Çevre Sorunları Bölümleri, ayrıca çeşitli dernekler değişik düzeylerde ancak sınırlı kalan çalışmalar yapmaktadırlar.

Türkiye'de çevre ve çevre sağlığı sorunlarının giderek artmasına ve önemli boyutlara ulaşmasına karşın, bu alanda yasalarımız ve onların getirdiği yaptırımlar yeterli olmaktan uzaktır. Doğal çevrenin korunmasına ilişkin başlıca yasalarımız arasında, Anayasa'nın Seyahat ve Yerleşme Özgürlüğüne ilişkin 18. maddesinin 2. fıkrası, ormanların ve öteki doğal kaynakların korunması gerekçesiyle bu özgürlüğe sınırlamalar getirmektedir. Çevre sağlığıyla ilgili olarak, yine Anayasa'nın 53. maddesindeki Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler bölümünde sağlık hakkından söz edilmektedir. Ayrıca, 1924 tarihli Köy Kanunu, 1930 tarihli Belediye Kanunu ile Hıfzıssıha Kanunu, 1971 de çıkan Su Ürünleri Yasası ve benzerleri, bunun dışında birtakım yönetmelikler, çevre korunmasına ve çevre sağlığına ilişkin hükümleri kapsamaktadır.

Çevre Sağlığı gibi "İnsan Hakları" kavramı da çağdaş bir ilgi alanı değildir; onun kökeninin eski Yunan'a uzandığını görüyoruz. Sophokles'in Antigone'u, "Gökyüzünün yazısız ve değiştirilemez yasaları" yönünde davrandığını ileri sürerken, gerçekte dizeler arasında insanlık yasa ve haklarının savunusunu yapmaktadır. Başka bir deyişle insan hakları tartışması, Eski Yunan'dan başlayarak günümüze dek kesilmeksizin, ancak biçim ve içerik değiştirerek var olagelen bir süreç olmuştur. Günümüzde toplumsal, siyasal ve ekonomik düzeylerde ele alınan insan hakları, kalkınma, ilerleme ve bilimsel, teknik, kültürel gelişmeye koşut olarak yeni anlamlar kazanmaya başlamıştır. İnsan hakları bağlamı içinde ele alınan yeni haklar, UNESCO tarafından "Dayanışma Hakları" olarak tanımlanmaktadır. Burada, insanın toplumsal yaşamına ilişkin belirli bir anlayıştan yola çıkılarak, "Toplumsal Oyun'un" bireylerden devlete dek tüm "aktörlerinin" katılımı zorunlu görülmektedir.

Karel Vasak'a göre bu hakları başlıca dört grupta toplayabiliriz: (1) Kalkınma hakkı; (2) Barış ve Silahsızlanmış bir dünyada yaşama hakkı; (3) Bireyin insanlığın ortak kaynaklarından (deniz dipplerinden v.b.) yararlanma hakkı; (4) Sağlıklı ve Ekolojik açıdan Dengeli bir çevrede yaşama hakkı.

Vasak'ın ele aldığı, "sağlıklı ve ekolojik açıdan dengeli bir çevrede yaşama hakkı", şimdidek insan hakları bağlamının dışında bırakılmıştır. Oysa, günümüzde bilim ve teknolojinin ilerlemesine koşut olarak son derece usdışı bir kullanım ile yıkıma uğrayan doğa, bir dizi yeni sorunla insanlığın karşısına çıkmıştır.

Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, siyasal, toplumsal, ekonomik hakları bütünlendiği gibi onların bir ön koşuludur da. Böyle bir çevrede yaşama olanağına sahip olmayan bireyin böylece doğrudan yaşam hakkının tehdit ediliyor olması, onun öteki haklarından yararlanma-

sını da kısıtlayacaktır. İnsan hakları kavramı statik bir düşünce değil, dinamik bir süreçtir. Değişen dünya koşullarına ve yeni girdilere bağlı olarak biçim ve içerik değiştirmek zorundadır. Bu anlamda, giderek sağlıksız ve dengesiz çevre koşulları içinde yaşamak zorunda kalan bireyin bu hakkını da etkinlik alanı içine almak, insan haklarının dinamik niteliğinin getirdiği bir sonuçtur.

Gerçekte çevre sorunlarının çözümünde ulusal düzeyde önlemlerle yetinilmesi, tek yönlü bir davranış olacak, yetersiz kalacaktır. Çevre sorunlarına ancak uluslararası düzeyde alınabilecek önlemlerle çözüm bulunabilir. Çünkü "insan hakları ne yeni bir ahlak ne de laik bir din değil, tüm insanlara özgü ortak bir dildir." İnsan hakları bağlamı içinde ele aldığımız doğal çevrenin korunması ve çevre sağlığı sorunlarına uluslararası düzeyde çözüm aranmasının, her iki etkinlik alanının doğası gereği olduğu açıktır.

KAYNAKLAR:

Balık, E., Çevrebilimsel Rapor: Türkiye, *Toplum ve Hekim*, Sayfa: 12, Aralık 1978.

Kennan, G., Pour Une Haute Etude De l'Environnement, *Problèmes Politiques et Sociaux*, Sayfa: 39, Eylül 1970.

Klatz, J., *Ecology Crisis*, Londra, Concordia Publishing House, 1971.

Topuzoğlu, İ., *Çevre Sağlığı ve İş Sağlığı*, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1973.

Vasak, K., Allocution De Karel Vasak De La Division Des Droits De L'Homme Et De La Paix De L'Organisation Des Nations Unies Pour L'Education, La Science Et La Culture, *Colloque International Des Droits De L'Homme*, İstanbul, 1979.

Yazar, resmini kullanma olanağını tanıdığı için AFSAD üyesi Ali Cengizkan'a teşekkür eder.

● *Paylaşılan bir sevinç iki kat olur, paylaşılan bir acı yarıya iner.*

Alman ATASÖZÜ

● *İnsan düşeceği yere çıkmamalı.*

ALAIN

● *Dünle beraber gitti düne ait ne varsa; bugün yeni şeyler söylemek gerek.*

MEVLANA